

رانت‌جویی و رشد اقتصادی

(شواهد تجربی از ایران)

دکتر حمید ابریشمی*

محمدهادیان**

تاریخ دریافت ۸۲/۱۱/۱۱ تاریخ تصویب ۸۳/۲/۹

چکیده

هدف از این مقاله معرفی یک مدل رشد درون‌زا برای بررسی ارتباط بین رانت‌جویی و رشد اقتصادی است. در حالی که مدل‌های کلاسیک به اهمیت نیروی کار و سرمایه در رشد اقتصادی تاکید دارند، مدل‌های رشد درون‌زا به اهمیت ترتیبات نهادی و ساختاری در تبیین رشد اقتصادی اشاره می‌کنند. مشکلی که در خصوص بررسی تجربی اثرات رانت‌جویی بر رشد اقتصادی وجود دارد، عدم امکان اندازه‌گیری رانت‌جویی است. این موضوع سبب شده که محققان از جانشین‌های مختلف برای این متغیر استفاده نمایند. در این مقاله از نرخ متوسط تعرفه، اختلاف بین نرخ ارز در بازار رسمی و غیررسمی و اندازه دولت به عنوان جانشین فعالیت‌های رانت‌جویانه استفاده شده است. برآوردها نشان می‌دهد که اثر این متغیرها بر رشد اقتصادی، طی سال‌های ۸۰ - ۱۳۳۸ در ایران منفی بوده است.

طبقه‌بندی JEL: D72، D79.

کلید واژه: رانت‌جویی، رشد اقتصادی، مکتب انتخاب عمومی، مدل‌های رشد درون‌زا، ترکیبات ساختاری.

-----Page Break-----

* استاد دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.

** دانشجوی دوره دکترای علوم اقتصادی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.

۱- مقدمه

هدف یک سیستم اقتصادی تخصیص منابع کمیاب به تولید کالاها و خدمات مورد استفاده افراد جامعه است. انجام این عمل می‌تواند در نظام‌های اقتصاد مبتنی بر بازار و یا اقتصاد برنامه‌ریزی متمرکز و یا تلفیق این دو مکانیسم صورت گیرد. انتخاب نظامی که تخصیص منابع را به بهترین نحو ممکن امکان‌پذیر سازد، یکی از چالش‌های عمده‌اندیشمندان علم اقتصاد خصوصاً در چند دهه اخیر بوده است.

به طور کلی دخالت دولت در اقتصاد بر مبنای توجیه اقتصادی محکمی استوار است، که همان موارد شکست بازار، نظیر وجود اثرات خارجی، نقصان اطلاعات، کالاهای عمومی و... محسوب می‌شود. در نظریه اقتصاد رفاه قدیم برای جبران شکست بازار و تحقق بهینه پاراتو، دخالت دولت با اعمال سیاست‌هایی از قبیل مالیات و سوبسید پیشنهاد می‌شد.^۱ اما تحلیل نظریه اقتصاد رفاه جدید، دخالت دولت برای تحقق بهینه پاراتو را باعث بروز برخی مسائل و مشکلات می‌داند. مکتب انتخاب عمومی^۲ به طور مفصل به تشریح مسائل و مشکلات دخالت دولت در اقتصاد می‌پردازد و تنها بازگشت به بازار را راه حل‌رهایی از اینگونه مسائل می‌داند. اینم مکتب ضمن پرداختن به نقایص و مشکلات سازماندهی دخالت دولت، یکی از عمده مسائل دخالت دولت در اقتصاد را موضوع رانت‌جویی^۳ می‌داند.

در این مقاله سعی بر این است که ابتدا بحث رانت و رانت‌جویی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته، سپس اثرات آن بر رشد اقتصادی طی سال‌های (۸۰ - ۱۳۳۸) با استفاده از مدل‌های اقتصادسنجی تبیین گردد.

1- Atkinson, A. B., Stiglitz, J. E. (1987).

2 - Public Choice.

3- Rent - Seeking.

۲- رانت، علل پیدایش و آثار آن بر اقتصاد

۲-۱- مفهوم رانت

در کتب و مقالاتی که به زبان فارسی نگاشته شده است، کمتر تعریف روشنی از مفهوم رانت^۳ ارائه شده است. به لحاظ لغوی رانت اجاره، اجاره بها و کرایه تعریف می‌شود، اما مفهوم اقتصادی آن بسیار گسترده تر از تعریف لغوی آن است. با آن که قبل از ریکاردو تعریف رانت مورد بحث اقتصاددانان بوده است، اما ریکاردو این نظریه را به طور اساسی توسعه داده است. دیوید ریکاردو در تجزیه و تحلیل مسائل اقتصادی فکر خود را به جای تولید، متوجه توزیع می‌کند. یکی از مهم‌ترین محورهای مورد بحث ریکاردو، نظریه بهره مالکانه است.

ریکاردو معتقد بود که بهره مالکانه (رانت) تاثیری بر ارزش مبادله یا قیمت کالا ندارد، بلکه قیمت است که مقدار بهره مالکانه را تعیین می‌کند. ریکاردو بهره مالکانه را پاداشی می‌دانست که در مقابل استفاده از زمین به مالک آن پرداخت می‌شود و اصولاً در نتیجه بهره‌برداری از زمین‌هایی که قدرت تولیدی بالایی دارند به وجود می‌آید. هنگامی که کشوری تازه تشکیل می‌شود و در آن به نسبت جمعیتش زمین‌های حاصلخیز به مقدار زیاد در دسترس است برای هیچ یک از زمین‌ها بهره مالکانه‌ای وجود نخواهد داشت. در چنین حالتی زمین به عنوان یک کالای رایگان تلقی می‌شود.^۴ اما با افزایش جمعیت، از زمین‌های غیرحاصلخیز نیز استفاده خواهد شد و همین مسأله ایجاب می‌کند که به زمین‌های درجه اول یا مرغوب، بهره مالکانه‌ای تعلق گیرد که مقدار آن هم به تفاوت قدرت تولیدی این دو نوع زمین بستگی خواهد داشت.

با افزایش جمعیت، احتیاجات افراد در جامعه بالا می‌رود و رفته رفته زمین‌های پست‌تر که دارای قابلیت تولیدی کمتری هستند به زیر کشت می‌روند و در هر مرحله، به زمینی که قبلاً فاقد بهره مالکانه بوده است، بهره مالکانه تعلق

3- Rent

۴- تفضلی، فریدون، ۱۳۷۲.

می‌گیرد و در زمین‌های مرغوب این مقدار رو به افزایش می‌گذارد. هر گاه مقدار معلومی کار و سرمایه در زمینی که حاصلخیز و از نوع مرغوب است، استفاده شود، قیمت هر واحد معادل هزینه کار و سرمایه‌ای است که در آن به کار رفته است. در زمین‌های با حاصلخیزی کمتر نیز با همان مقدار سرمایه و کار استخدام شده در زمین‌های مرغوب، محصول کمتری تولید خواهد شد، لذا هزینه هر واحد در زمین نامرغوب بیشتر خواهد بود. این موضوع سبب خواهد شد شکافی بین هزینه تولید و قیمت هر واحد در زمین‌های حاصلخیز به وجود آید که به مالکان زمین‌های مرغوب تعلق خواهد گرفت. با افزایش مداوم جمعیت مقدار این رانت افزایش خواهد یافت. به همین دلیل بود که ریکاردو نسبت به آینده سرمایه‌داری بسیار بدبین بود و آن را در ایجاد شکاف طبقاتی موثر می‌دانست. او معتقد بود که افزایش بهره مالکانه تنها در صورت افزایش جمعیت، ثابت ماندن شیوه فنی تولید و جلوگیری از ورود کالاها به داخل به وجود می‌آید. وی به دلیل افزایش بهره مالکانه که آن را عامل ایجاد شکاف طبقاتی می‌دانست عقیده داشت، نباید از ورود کالاها مخصوصاً کالاها و محصولات کشاورزی جلوگیری به عمل آورد.

در علم اقتصاد، رانت ابتدا به پرداخت مربوط به استفاده از زمین اطلاق می‌شد، اما با پیشرفت علم اقتصاد این مفهوم در زمینه‌های دیگر نیز گسترش یافت. امروزه به هرگونه امکان کسب درآمد که ناشی از امتیازات انحصاری، مجوزها و سهمیه‌ها باشد، رانت اقتصادی می‌گویند. مکتب انتخاب عمومی وجود رانت اقتصادی را دلیل شکست دخالت دولت در اقتصاد می‌داند و معتقد است که علت ایجاد رانت، اعطای امتیازات انحصاری توسط دولت است.

با توضیحاتی که در بالا آورده شد می‌توان رانت را به صورت زیر تعریف کرد:
 "رانت پرداختی است در ازای استفاده از یک عامل تولید، که از میزان لازم برای حفظ وضعیت کاربرد فعلی آن بیشتر باشد"

۲-۲- علل و عوامل موثر بر پیدایش رانت اقتصادی

رانت اقتصادی، ایجاد، افزایش و یا کاهش آن بستگی به عوامل مرتبط با

نوع نظام سیاسی - اقتصادی یک جامعه دارد. هر چه مکانیسم بازار، نقش تعیین‌کننده‌ای در اقتصاد ایفا کند تولید رانت کمتر خواهد بود و برعکس هر چه دخالت دولت در اقتصاد بیشتر باشد، مقدار رانت ایجاد شده بیشتر خواهد بود. به هر صورت یکی از مهم‌ترین علل پیدایش رانت اقتصادی به اشکال گوناگون، حرکت از اقتصاد مبتنی بر بازار به سمت اقتصاد دولتی است. در این راستا می‌توان شرایط رقابت کامل که در آن عوامل تولید فراوان، اطلاعات کامل، هزینه‌های مبادلاتی صفر و آزادی ورود و خروج به بازار وجود دارد را در نظر گرفته و آن را به عنوان الگوی اقتصاد آزاد به‌شمار آوریم. نقض هر یک از فرض‌های بازار رقابت کامل منجر به ایجاد رانت می‌گردد.

۳-۲- اثرات رانت بر اقتصاد

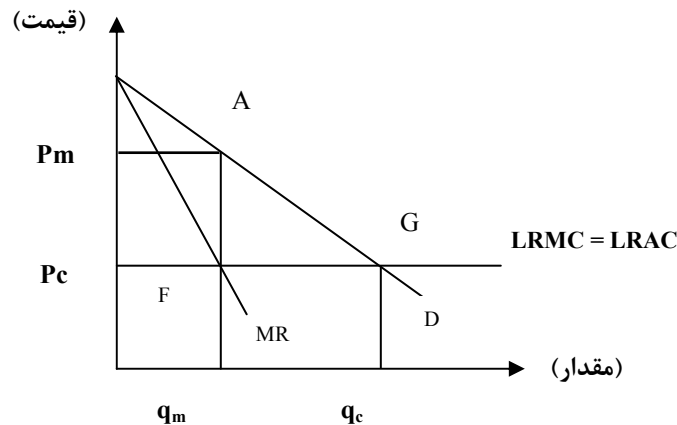
نقطه شروع جریان فکری در مورد رانت تجزیه و تحلیل آثار و پیامدهای انحصار بوده است. تالوک^۵ در سال ۱۹۶۷ در مقاله‌ای تحت عنوان "هزینه‌های رفاهی تعرفه‌ها، انحصارات و دزدی"^۶ به بحث در خصوص موضوع رانت پرداخت. قبل از سال ۱۹۶۷ نئوکلاسیک‌ها بر این عقیده بودند که هزینه اجتماعی حاصل از انحصار بسیار ناچیز است. به عقیده آنها حرکت از حالت رقابتی به حالت انحصاری تنها باعث انتقال ثروت از مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان شده و هزینه اجتماعی بسیار ناچیزی را باعث خواهد شد. مقاله تالوک در واقع واکنشی به عقیده اقتصاددانان ارتودوکس^۷ در مورد هزینه‌های اجتماعی حاصل از انحصار بود.

در حالت انحصار، تولیدکننده قیمتی به مراتب بالاتر از قیمت رقابتی به مصرف‌کنندگان تحمیل می‌نماید و مقدار فروخته شده کمتر خواهد بود. بدین ترتیب مصرف‌کنندگان ناگزیر مقداری از رفاه خود را از دست خواهند داد. نمودار ۱ را در نظر بگیرید:

5- Tullock.

6- Tullock , Gordon, (1967).

7- orthodox.

نمودار ۱- قیمت‌گذاری در حالت انحصاری

برای سادگی فرض شده است که هزینه نهایی مقداری ثابت است. از حالت رقابتی به انحصاری تعادل از نقطه G به نقطه A تغییر خواهد نمود. در انحصار قیمت P_m و مقدار فروخته شده q_m است که از تقاطع منحنی‌های MR و MC که شرط تعادل در بازار انحصاری است استخراج گردیده است. در مقایسه با شرایط رقابتی که تعادل در نقطه G با قیمت P_c و مقدار q_c می‌باشد قیمت انحصاری بیشتر و مقدار تعادلی انحصاری کمتر است. در انتقال از شرایط رقابتی به شرایط انحصاری، اضافه رفاه مصرف کنندگان به اندازه $P_m A G P_c$ کاهش می‌یابد و به اندازه $P_m A F P_c$ به اضافه رفاه تولیدکنندگان افزوده می‌شود. اگر دقت کنیم زیان خالص رفاهی برای کل اجتماع به اندازه $A F G$ خواهد بود. اقتصاددانان نئوکلاسیک با توجه به این انتقال، کاهش رفاه حاصل از تغییر شرایط رقابتی به انحصاری را ناچیز می‌شمردند. اما درست از همین ادعای خوش بینانه بود که اقتصاد رانت‌ها کار خود را آغاز نمود و به مخالفت با این تحلیل‌های غیرواقعی بینانه پرداخت.

وجود رانتی که انحصارگر روی آن چنگ می‌اندازد، یعنی $P_m A F P_c$ ، به مخارج و مصارفی امکان ظهور می‌دهد تا بلکه این رانت را از آن خود نماید. در واقع افراد برای رسیدن به این موقعیت انحصاری و منافع حاصل از آن هزینه‌هایی را صورت می‌دهند. منتهی این مصارف و مخارج هیچگونه خصلت تولیدی ندارند و فقط

درصدند که وضع توزیع درآمدها را به نفع خرج‌دهنده تغییر دهند بدون آن که برای جامعه دستاوردی داشته باشند. بنابر این هزینه انحصار برای جامعه دیگر مساوی AFG نخواهد بود و آن تصور خام و قدیمی اقتصاد بخش عمومی قدیم منتفی خواهد شد. پس از انتشار این مقاله توسط تالوک، مقالات متعددی در این زمینه نگاشته شد. تالوک عنوان مشخصی برای موضوع بحث پیشنهاد نکرد، اما در سال ۱۹۷۴ کروگر^۸، عنوان این حوزه از علم اقتصاد را "اقتصاد سیاسی جامعه رانت‌جو" نامید. مقاله کروگر که توجه خاص به کشورهای جهان سوم دارد، برآوردهای کلی کاهش رفاه حاصل از رانت مجوزهای وارداتی در دو کشور هند و ترکیه را محاسبه نمود. مطابق با برآوردهای ایشان کاهش رفاه حاصل از مجوزهای وارداتی در سال ۱۹۶۴ برابر ۷/۳ درصد در آمد ملی هند و ۱۵ درصد درآمد ملی کشور ترکیه بود. پس از مقاله کروگر، در سال ۱۹۷۶ پوسنر^۹ بر آن شد که تخمین‌های کلی از رانت‌جویی را ارائه نماید. پوسنر برآوردهای خود را با الهام از مقاله تالوک انجام داد. طبق تخمین‌های پوسنر هزینه‌های اجتماعی حاصل از رانت‌جویی در بخش‌هایی از اقتصاد که کنترل شده باشند (یعنی بخش‌هایی که مقررات دولتی در آنها زیاد است) بسیار چشمگیر است.

امروزه راجع به اندازه تجربی هزینه‌های اجتماعی رانت‌جویی بحث‌های زیادی وجود دارد، که حاصل آن تعدادی مقاله بسیار مهم در این خصوص است. یکی از گام‌های اساسی که در ادبیات رانت‌جویی برداشته شده است جمع‌آوری مجموعه مقالاتی توسط بوکانان^{۱۰}، تالوک^{۱۱} و تالیسون^{۱۲} در سال ۱۹۸۰ در کتابی تحت عنوان "به‌سوی یک نظریه برای جوامع رانت‌جو"^{۱۳} است. نگارش این کتاب باعث به وجود آمدن تحولات جدی در این حوزه از علم اقتصاد شد. موضوعی که تقریباً اجماع کلی در مورد آن وجود دارد و با توجه به بحث‌های

8 - Krueger, A. (1974).

9 - Posner, Richard A., 1975.

10- Buchanan.

11- Tullock.

12- Tollison.

13- Towards a Theory of The rent-seeking society.

انجام شده می‌توان استنباط نمود، اثر منفی رفتار رانت‌جویانه بر رشد اقتصادی است. تالوک به سه دلیل اثر رانت‌جویی را بر رشد اقتصادی منفی می‌داند و معتقد است ناکارایی در سه زمینه برای اقتصاد به وجود می‌آید که عبارتند از:

الف) سرمایه‌گذاری اولیه توسط افراد رانت‌جو

ب) نیروهای دولتی که به منظور تنظیم رانت‌ها استخدام و مشغول به کار می‌شوند.

ج) منابعی که جهت اعمال نفوذ بر نمایندگان دولت توسط افراد رانت‌جو برای کسب امتیاز صرف می‌گردد.

به عقیده تالوک هر سه زمینه فوق موجب اتلاف منابع شده و عامل ناکارایی برای اقتصاد است. لذا نتیجه فرایند رانت‌جویی، اقتصادی خواهد بود که با توجه به منابعش، رشد کمتری دارد.

در قسمت‌های بعدی مقاله پس از بیان ریاضی ارتباط رانت‌جویی و رشد اقتصادی و معرفی مدل، به آزمون این فرضیه که "رانت طی سه دهه گذشته باعث کاهش رشد اقتصادی شده است" خواهیم پرداخت.

۳- بیان ریاضی ارتباط رانت‌جویی و رشد اقتصادی

در قسمت اول مقاله، تعریف رانت، علل و عوامل پیدایش رانت و آثار آن بر اقتصاد مورد بحث قرار گرفت و مشخص شد که رانت چگونه باعث ناکارایی در اقتصاد می‌شود. در این قسمت برای تبیین بهتر مبحث از یک مدل ریاضی ساده استفاده شده است که به شرح زیر است:

فرض کنید شرایطی وجود داشته باشد که در آن کسب درآمد و امکانات مادی تنها از طریق نوآوری، ابداع و تولید امکان‌پذیر باشد و از محل رانت هیچگونه درآمدی وجود نداشته باشد، قطعاً در این حالت تولید کالا و خدمات موجود در اقتصاد نسبت به حالتی که رانت وجود داشته باشد بیشتر خواهد بود. به بیان دیگر وجود رانت اقتصادی، اقتصاد را در یک حالت تعادل غیرکارآمد قرار می‌دهد. برای نشان دادن این‌که در شرایط وجود رانت، نظام اقتصادی در یک شرایط

تعادلی ناکارآمد قرار دارد از تئوری بازی‌ها و مدلی ساده استفاده می‌کنیم. نظام اقتصادی شامل دو بخش یا دو فرد را در نظر می‌گیریم که یک بخش یا فرد به تولید اشتغال دارد و دیگری از طریق فعالیت‌های رانت‌جویانه قسمتی از تولید بخش اول را تصاحب می‌نماید. فرض می‌کنیم که تابع تولید بخش اول به صورت زیر باشد:

$$y = f(x_1) \quad f'(x_1) > 0 \quad f''(x_1) < 0 \quad (1)$$

در رابطه (۱)، y مقدار تولید و x_1 مقدار نهاده استفاده شده توسط بخش اول برای تولید است. x_1 را می‌توان نیروی کار شاغل در تولید دانست.

بدین ترتیب در حالتی که رانت اقتصادی وجود نداشته باشد، کل عایدی بخش تولیدکننده در اقتصاد به اندازه n_1 خواهد شد:

$$n_1 = f(x_1) - x_1 \quad (2)$$

در رابطه (۲) واحدها به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که قیمت‌ها برابر واحد گردد. در رابطه (۲)، n_1 میزان سود حاصل از فعالیت‌های تولیدی در اقتصاد فرض است. در این حالت میزان استفاده بهینه از عوامل تولید از رابطه زیر به دست خواهد آمد:

$$f'(x_1) = 1 \quad (3)$$

رابطه (۳) در واقع همان برابری $W = VMP_L$ است، که به دلیل آن که قیمت‌ها واحد فرض شده‌اند به صورت فوق درآمده است.

حال فرض کنید که بخش جستجوگر رانت نیز وارد اقتصاد گردد و منابعی را برای به دست آوردن بخشی از محصول گروه مولد صرف نماید. در این صورت درجه موفقیت گروه جوینده رانت به مقدار منابع صرف شده ارتباط خواهد داشت و می‌توان تابع احتمال زیر را برای آن تعریف نمود:

$$P_2 = g(x_2) \quad 0 < p_2 < 1 \quad \frac{\partial g(x_2)}{\partial x_2} > 0 \quad (4)$$

در رابطه (۴)، X_2 میزان منابع صرف شده توسط گروه جستجوگر رانت برای به دست آوردن محصول گروه مولد است. حال می‌توان عایدی گروه رانت‌جو را به صورت رابطه زیر تعریف کرد:

$$n_2 = p_2 \cdot f(x_1) - x_2 = g(x_2) \cdot f(x_1) - x_2 \quad (۵)$$

در رابطه (۵)، عبارت اول سمت راست میزان محصول گروه مولد است، که توسط گروه جوینده رانت به دست آمده است. عبارت دوم نیز میزان منابع صرف شده توسط گروه رانت جو را نشان می‌دهد. در صورت وجود رانت در اقتصاد، رابطه (۲) به صورت زیر تغییر شکل خواهد یافت:

$$n_1 = [1 - g(x_2)] \cdot f(x_1) - x_1 \quad (۶)$$

$[1 - g(x_2)]$ بیانگر احتمالی است که از یک واحد محصول نصیب گروه تولیدکننده می‌گردد. عبارت سمت راست رابطه (۶) بیانگر میزان محصولی است که عاید تولیدکننده می‌شود و X_1 نیز منابعی است که توسط همین گروه برای تولید صرف شده است.

در شرایط وجود رانت در اقتصاد ارتباط دو گروه تولیدکننده و رانت جو از مدل بالا توسط دو معادله زیر نشان داده می‌شود:

$$n_1 = [1 - g(x_2)] \cdot f(x_1) - x_1$$

$$n_2 = g(x_2) \cdot f(x_1) - x_2$$

اگر دو گروه به دنبال ماکزیمم کردن منافع خویش باشند، از ماکزیمم کردن دو رابطه (۵) و (۶) شرایط زیر حاصل خواهد شد:

$$\frac{\partial n_1}{\partial x_1} = [1 - g(x_2)] \cdot f'(x_1) - 1 = 0 \quad (۷)$$

$$\frac{\partial n_2}{\partial x_2} = g'(x_2) \cdot f(x_1) - 1 = 0 \quad (۸)$$

دو رابطه (۷) و (۸) توابع عکس‌العمل یا توابع واکنش دو گروه، در مقابل تصمیم گروه دیگر را نشان می‌دهد. از حل دو تابع واکنش بالا، تعادل نش^{۱۴} برای این اقتصاد به صورت زیر حاصل خواهد شد:

$$f'(x_1) = g'(x_2) \cdot f(x_1) / [1 - g(x_2)] \quad (۹)$$

پس از جاگزینی رابطه (۸) در (۹) رابطه زیر حاصل خواهد شد:

$$f'(x_1) = 1/[1 - g(x_2)] = \frac{1}{p_1} \quad (10)$$

در رابطه (۱۰)، $P_1 = 1 - g(x_2)$ احتمال باقی ماندن یک واحد محصول در اختیار گروه تولیدکننده است. از رابطه (۱۰) نتایج زیر حاصل می‌شوند:

$$P_1 = 1 \Rightarrow f'(x_1) = 1 \quad (11)$$

$$P_1 < 1 \Rightarrow f'(x_1) > 1 \quad (12)$$

دو رابطه (۱۱) و (۱۲) بیان می‌دارند که هرچه احتمال موفقیت رانت‌جویان کمتر باشد، در نتیجه احتمال باقی ماندن محصول در اختیار تولیدکننده بیشتر خواهد بود و P_1 به سمت یک میل می‌کند و تولید نهایی به شرایط بهینه نزدیک‌تر خواهد شد. با توجه به شرایط تابع تولید ($f'' < 0$ و $f' > 0$) هرچه p_1 کاهش یابد، $f(x_1)$ بزرگتر بوده و در نتیجه مقدار منابع صرف شده برای تولید کمتر و به تبع آن حجم تولید جامع نیز کمتر خواهد بود.

براساس روابط فوق مشاهده شد که اقتصاد در یک راه‌حل غیرکارآمد به تعادل می‌رسد، چرا که میزان تولیدی که در اختیار جامعه قرار می‌گیرد کمتر از مقداری است که در شرایط عدم وجود فعالیت‌های رانت‌جویانه نصیب جامعه می‌گردد. به بیان دیگر از این روابط می‌توان نتیجه گرفت که ارتباط بین رشد اقتصادی و فعالیت‌های رانت‌جویانه رابطه‌ای منفی است.

۴- معرفی مدل

راما^{۱۵} در مقاله‌ای تحت عنوان "رانت‌جویی و رشد اقتصادی، مدل تئوریک و برخی شواهد تجربی" به ارائه یک مدل تحلیلی آزمون‌پذیر برای ارتباط بین رانت‌جویی و رشد اقتصادی پرداخت. راما این مدل را برای کشور اروگوئه^{۱۶} مورد مطالعه قرار می‌دهد. کشور اروگوئه بدین دلیل مورد مطالعه قرار گرفته شده است که در دهه ۳۰، اقدام به سیاست جایگزینی واردات نموده و در عمل امتیازات

15- Rama, Martin (1993).

16- Uruguay.

بسیار زیادی به صنایع داخلی اعطا کرده است.

راما برای تحلیل کلان موضوع از یک مدل بسیار جالب استفاده می‌نماید. او فرض می‌کند که اگر تابع تولید یک بنگاه به عنوان نمونه به صورت زیر باشد:

$$Y = A.K_1^{\alpha_1}.K_2^{\alpha_2}.(1+S_1)^{\alpha_3}.(1+S_2)^{\alpha_4} \quad 0 < \alpha_1 < 1 \quad 0 < \alpha_2 < 1 \quad (13)$$

در رابطه فوق y مقدار تولید، K_1 موجودی سرمایه متعلق به بنگاه و K_2 مقدار موجودی سرمایه سایر بنگاه‌های اقتصادی است. در اینجا فرض بر این است که K_1 و K_2 ترکیبی از سرمایه فیزیکی و انسانی باشند، لذا K_2 نیز به دلیل اثرات خارجی مثبت، دارای اثر مثبتی بر y (مقدار تولید) بنگاه خواهد بود.

علاوه بر موارد بالا، ایشان بیان می‌کند که مقدار تولید هر بنگاه تابعی از مقررات موجود در اقتصاد است. این فرض موجب می‌گردد، مجموعه قوانین و مقررات موجود در اقتصاد نیز به عنوان عاملی اثرگذار در تابع تولید وارد گردند. S_1 و S_2 در رابطه (۴) به ترتیب تعداد مقررات موجود در حمایت از بنگاه نمونه و تعداد قوانین حمایت کننده از سایر بنگاه‌های اقتصادی است. با توجه به توضیحات ارائه شده بالا می‌توان نتیجه گرفت که $0 < \alpha_3 < \alpha_4$ است.

برای تبدیل مدل به مدل‌های تحلیلی و آزمون‌پذیر راما از معادله (۱۳) نسبت به متغیر زمان دیفرانسیل کامل گرفته و با برخی جایگذاری‌ها معادله زیر را به دست می‌آورد:

$$\frac{\dot{y}}{y} = \alpha_1 \frac{\dot{i}}{k_1} + \alpha_2 \frac{\dot{I}}{k_2} + \alpha_3 \frac{\dot{S}_1}{1+S_1} + \alpha_4 \frac{\dot{S}_2}{1+S_2} \quad (14)$$

در معادله (۲) علامت نقطه در بالای متغیرها به معنای تغییرات آن متغیر نسبت به زمان است. i و I نیز در این معادله به ترتیب سرمایه‌گذاری انجام شده در بنگاه نمونه و I مقدار کل سرمایه‌گذاری انجام شده در اقتصاد است. در مرحله بعد ایشان با اعمال چند فرض معادله را جهت تخمین به صورت:

$$\frac{\dot{y}}{y} = \phi_0 + \phi_1 \frac{\dot{i}}{y} + \phi_2 \frac{\dot{I}}{y} + \phi_3 \dot{S}_1 + \phi_4 \dot{S}_2 \quad (15)$$

$$\phi_1, \phi_2, \phi_3 > 0 \quad \text{و} \quad \phi_4 < 0$$

تبدیل می‌کند. راما مدل شماره (۱۵) را برای بخش‌های مختلف اقتصادی کشور اروگوئه مورد آزمون قرار داده است. نتایج به‌دست آمده کاملاً با تئوری مطابقت دارد. با کاربرد این مدل برای کل اقتصاد کشور اروگوئه، فرض می‌کند که در حالت تعادل $\frac{i}{y} = \frac{I}{y}$ و $\dot{S}_1 = \dot{S}_2 = \dot{S}$ است لذا مدل شماره (۱۵) به صورت زیر تبدیل خواهد شد:

$$\frac{\dot{y}}{y} = \phi_0 + (\phi_1 + \phi_2) \cdot \frac{I}{y} + (\phi_3 + \phi_4) \cdot \dot{S} \quad (16)$$

پس از برآورد معادله (۱۶) برای کشور اروگوئه ضرایب معادله به صورت $(\phi_3 + \phi_4) < 0$ و $(\phi_1 + \phi_2) > 0$ حاصل می‌شود. برآوردهای انجام شده از معادلات (۱۵) و (۱۶) بیان می‌دارد که رانت‌های اعطا شده به بنگاه نمونه (یا حمایت‌های انجام شده از این بنگاه) اثر مثبت بر رشد این بنگاه داشته است، اما در کل اقتصاد قوانین حمایتی اثر منفی بر رشد اقتصادی داشته، که از منفی شدن ضریب $(\phi_3 + \phi_4)$ در معادله شماره (۱۶) این موضوع کاملاً روشن است.^{۱۷}

۵- تحلیلی بر ساختار رانتی اقتصاد ایران

واژه رانت در مباحث اقتصادی امروزه کاربردی بسیار گسترده‌تر از معنای اولیه خود پیدا کرده است. همانگونه که قبلاً نیز اشاره شد، رانت در لغت به معنای درآمد مالکیت ناشی از اجاره دارایی است. نظریه‌پردازان کلاسیک علم اقتصاد (مالتوس و ریکاردو) اساساً از رانت کشاورزی بحث می‌کردند و معتقد بودند که به علت محدودیت زمین‌های قابل کشت با مرغوبیت بالا و بالا رفتن تقاضا برای محصولات کشاورزی (به علت افزایش جمعیت)، رانت به وجود می‌آید. امروزه معنای رانت مفهوم گسترده‌ای پیدا کرده است و هر گونه درآمد حاصل از

۱۷- به عنوان مثالی در این مورد می‌توان به نرخ تعرفه حمایت‌کننده از یک بنگاه به خصوص در اقتصاد و نرخ تعرفه کل اقتصاد اشاره نمود.

امتیازات انحصاری، محدودیت‌ها و مجوزها را اصطلاحاً "رانت می‌گویند. مصداق بارز این مفهوم از رانت، درآمدهای بادآورده‌ای است که مجوزهای انحصاری دولتی در عرصه تولید، توزیع، صادرات و واردات ایجاد کرده است. منشأ این رانت‌ها اغلب، تصمیم‌گیری‌های دولتی در جهت تخصیص منابع اقتصادی است، که موجب خدشه در قیمت نهاده‌های تولیدی، قیمت کالاهای مصرفی و به طور کلی برهم زدن مکانیسم بازار رقابتی می‌گردد. به عنوان مثالی در این مورد می‌توان به نرخ ارز قبل از سال ۱۳۸۱ که توسط بانک مرکزی تعیین می‌شد و قیمتی غیرتعادلی بود، اشاره کرد.

اقتصاد ایران به علت دخالت‌های بسیار گسترده دولت در تخصیص منابع، گرفتار نوعی ساختار رانتی گردیده است. همه قرائن و شواهد گواه بر سلطه پیکر عظیم الجثه دولت بر اندام نحیف فعالیت‌های اقتصادی در جامعه ما دارد. داده‌های مربوط به حساب‌های ملی نشان می‌دهد که سهم بودجه کل کشور در محصول ناخالص داخلی، به طور متوسط بیش از ۶۵ درصد بوده است.^{۱۸}

امتیازات ناموجه ناشی از موقعیت‌های رانتی در اقتصاد کشور، که حاصل دخالت دولت در اقتصاد است سبب گردیده کارآفرینان، سرمایه‌گذاران و استعدادهای ملی عمدتاً "جذب فعالیت‌های رانت‌جویانه شوند و فعالیت در بخش‌های مولد جای خود را به مبارزه برای کسب رانت دهد. ارائه راه‌حلی برای خروج از این بن‌بست، نیازمند شناخت چگونگی شکل‌گیری امتیازات رانتی در اقتصاد کشور است. در ادامه برای آشنایی، برخی از مهم‌ترین رانت‌های ایجاد شده در کشور را مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهیم داد.

موقعیت‌های رانتی در اقتصاد ایران عمدتاً ناشی از دو یا چندگانگی قیمت‌هاست. تثبیت نرخ ارز در قیمت‌های بسیار پایین‌تر از قیمت بازار آزاد و تبعیض در تخصیص آن و نیز قیمت‌گذاری کالاهایی که در جریان تولید آنها ارزهای ارزان مورد استفاده قرار می‌گیرد، منشاء رانت‌های زیادی در هر دو مرحله

۱۸- سالنامه آماری کشور سال ۱۳۸۰، تاریخ انتشار پاییز ۱۳۸۱.

تخصیص ارز و کنترل قیمت‌ها تا سال ۱۳۸۱ بوده است. چون بخش اعظم ارزهای ارزان قیمت به واردات ماشین‌آلات و کالاهای واسطه‌ای تخصیص می‌یافت، در عمل تقاضا برای این نوع مصارف به شکل تصنعی بالا رفت. به این ترتیب ترکیب فنی تولید (تابع تولید) به جای آن که براساس کمیابی واقعی عوامل تولید تعیین شود، به شیوه‌های تولید سرمایه‌بر سوق داده شد. متوسط نرخ دلار در بازار آزاد در سال ۱۳۶۸ یعنی یازده سال پس از انقلاب اسلامی^{۱۹} به بیش از ۱۷ برابر نرخ متوسط رسمی رسید. معنای این دوگانگی قیمت آن است که به محض دریافت مقداری ارز به نرخ رسمی و فروش آن در بازار آزاد می‌توان به سودی ۱۶۰۰ درصدی دست یافت. وسوسه رانت‌جویی طی سال‌های یادشده علاوه بر سرمایه‌های بزرگ، دامن دارندگان پس‌اندازهای کوچک را نیز گرفت. افزایش تقاضا برای مسافرت‌های خارجی و استفاده از ارز مسافرتی در سال‌هایی که رانت ارزی رشد چشمگیری داشته، شاهدی بر این مدعاست.^{۲۰}

یارانه‌های نرخ بهره کارکردی مشابه یارانه‌های ارزی دارد و استفاده بهینه از عوامل تولید را غیرممکن می‌کند. یارانه‌های بهره‌ای از سال‌های قبل از انقلاب اسلامی نیز در کشور رایج بوده اما طی دو دهه گذشته ابعاد بسیار گسترده‌ای به خود گرفته است، به طوری که اختلاف بسیار زیادی بین نرخ بهره آزاد و متوسط نرخ سود در نظام بانکی کشور وجود دارد. این وضعیت رانتی موجب شده متقاضیان وام از سیستم بانکی به شدت افزایش یابد، که اغلب هدف سرمایه‌گذاری مولد ندارند.

از طرف دیگر به علت دولتی بودن نظام بانکی کشور، تسهیلات یارانه‌ای نه براساس منطق اقتصادی بلکه براساس ملاحظات اداری، سیاسی، اجتماعی و غیره صورت می‌گیرد که نتیجه آن انحراف منابع کمیاب اقتصادی به سوی سرمایه‌گذاری‌های غیرمولد است. بخش مهمی از تسهیلات اعطایی بآن‌کها در اختیار شرکت‌های دولتی قرار می‌گیرد که اغلب زیان ده هستند و این تسهیلات

۱۹- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نماگرهای اقتصادی، شماره‌های مختلف.

۲۰- شجری، هوشنگ و نصرالهی، خدیجه، ۱۳۷۷.

در مواردی عملاً^{۲۱} برای پوشش دادن به زیان‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.^{۲۱} نکته‌ای که قابل تامل است این‌که، ساختار معیوب رانتی چنان که اشاره شده به بهانه کمک به تولید و با نیت‌های به ظاهر خیرخواهانه شکل گرفته است، اما چون منطق اقتصادی و ملاحظات علمی در طراحی این سیستم بانکی در نظر گرفته نشده، نتایج مثبت چندانی نداشته است.

تثبیت قیمت برخی کالاها به صورت دستوری و بدون در نظر گرفتن کمیابی واقعی آنها به موقعیت‌های رانتی و عواقب مخرب آن، برای سرمایه‌گذاری و تولید در نظام اقتصادی منجر شده است. یکی دیگر از زمینه‌هایی که در حال حاضر به یک معضل جدی نیز تبدیل شده است، یارانه‌های فرآورده‌های نفتی است. رشد بی‌رویه مصرف این کالاهای باارزش، اتلاف منابع، آلودگی محیط زیست و قاچاق، از نتایج زیان بار یارانه‌های حساب نشده است. هزینه فرصت سرمایه‌ای که صرف یارانه‌های فرآورده‌های نفتی از جمله بنزین می‌شود، در واقع اقتصاد کشور را از منابع مهم پس‌انداز و سرمایه‌گذاری محروم می‌سازد. به عنوان مثال تنها اعتبارات تخصیص یافته برای واردات فرآورده‌های نفتی (عمدتاً بنزین) در سال ۱۳۷۹، حدود ۵۰۰ میلیون دلار بوده است که البته با رشد سریع مصرف و تولید فزاینده کارخانه‌های خودرو ساز، این مقدار در سال‌های آتی رشد بسیار زیادی خواهد داشت. در سال جاری (۱۳۸۲) مقدار متوسط مصرف بنزین در روز به حدود نزدیک به ۶۰ میلیون لیتر رسیده است که با توجه به ظرفیت حداکثر تولید پالایشگاه‌های داخلی یعنی ۳۸ میلیون لیتر در روز، این مقدار مصرف مستلزم واردات ۲۲ میلیون لیتر در روز خواهد بود.^{۲۲} موارد اشاره شده بالا تنها بخشی از رانت‌های موجود در اقتصاد کشور بود که تنها از دوگانگی قیمت‌ها ناشی شده است.

قدرت اعطای مجوزها، کنترل فعالیت‌ها، اخذ مالیات‌ها و عوارض گوناگون مجوزها، وجود فضای مبهم اقتصادی، مقررات سیال و بعضاً ضد و نقیص

۲۱- صالحی اصفهانی، هادی، ۱۳۷۸.

۲۲- گزارش عملکرد شرکت ملی پخش و پالایش فرآورده‌های نفتی، زمستان ۱۳۸۲.

موقعیت‌های رانتی وسیعی را در سیستم بوروکراتیک کشور به وجود آورده است. برای رهایی از این موقعیت رانتی در اقتصاد اگرچه نیازمند شناخت کل ابعاد اقتصاد کشوریم، اما به نظر می‌رسد یکسان‌سازی نرخ‌ها گام بسیار اساسی در این زمینه باشد. از ابتدای سال ۱۳۸۱، با یکسان‌سازی نرخ ارز اقدام مهمی توسط دولت برای حذف رانتها صورت گرفت، اما تنها یکسان‌سازی نرخ ارز کافی نبوده و یکسان‌سازی تمام قیمت‌ها و نرخ‌ها باید جزو سیاستگذاری‌ها قرار گیرد. از طرف دیگر در کنار یکسان‌سازی نرخ‌ها، حذف مقررات پیچیده و اعمال قوانین ساده و فراگیر می‌تواند تا حدود بسیار زیادی به کاهش رانت‌ها در کشور بیانجامد.

۶- به‌کارگیری مدل و بررسی شواهد اثرات رانت بر رشد اقتصادی در ایران

رشد اقتصادی به تعبیری که مدنظر اقتصاددانان است، به معنای افزایش کمی تولید در یک دوره مشخص نسبت به دوره مشابه است. علاقه اقتصاددانان به رشد اقتصادی یک موضوع اتفاقی نیست، از یک سو این مسأله وجود دارد که اشتغال کامل بدون رشد اقتصادی ممکن نیست و از طرف دیگر نیز در درگیری‌های بین‌المللی امروز، رشد اقتصادی یکی از شرایط بقاء هر کشور است^{۲۳} سوالی که برای اقتصاددانان مطرح بوده است این است که اگر تولید سرانه منجر به رشد در یک نرخ مشخص در اقتصاد توأم با اشتغال کامل گردد، مقدار و اندازه این نرخ رشد، چه میزان است و عوامل تعیین‌کننده آن چیست؟

مدل‌های رشدی که توسط نئوکلاسیک‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفت مقدار تولید را به مقادیر نیروی کار و سرمایه استفاده شده در تولید ارتباط می‌داد. در سال‌های اخیر تئوری رشد سولو^{۲۴} توسط بسیاری از تئوریسین‌ها مورد انتقاد قرار گرفته است. به خصوص توسط کسانی که اکنون طرفداران مدل‌های "رشد درون‌زا" بوده و به خصوص فرض ثبات بسیاری از ضرایب را قبول نداشته‌اند. دیدگاه

23- Barro , Robert. j (1991).

24- Solow.

مدل‌های "رشد درون‌زا" علاوه بر متغیرهای کلاسیک (کار و سرمایه)، رشد اقتصادی را به بنیان‌ها و ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ارتباط می‌داد.^{۲۵}

این دیدگاه طی سال‌های اخیر باعث پیدایش کارهای تجربی مفیدی در اکثر کشورها شده است. در این مقاله نیز با توجه به مدل‌های رشد درون‌زا درصد روشن نمودن اثر متغیررانت بر رشد اقتصادی برای سال‌های (۱۳۸۰ - ۱۳۳۸) هستیم.

قبل از تشریح مدل در اقتصاد ایران ابتدا به معرفی متغیرهای مدل می‌پردازیم:

GDP	تولید ناخالص داخلی (میلیارد ریال)
G	نسبت مخارج دولت به تولید ناخالص داخلی
$ii = \frac{I}{GDP}$	نسبت سرمایه‌گذاری به تولید ناخالص داخلی
DER	اختلاف نرخ ارز در بازار رسمی و غیررسمی (ریال)
Tariff	تعرفه یا نسبت مجموع حقوق گمرکی و سود بازرگانی به ارزش کل واردات
X	صادرات کالا و خدمات (میلیارد ریال)
N	جمع شاغلین (هزار نفر)

نکته‌ای که در مورد متغیرها وجود دارد، این که نرخ رشد هر متغیرمانند A با RA نشان داده شده و به صورت زیر تعریف گردیده است:

$$RA = \frac{A_t - A_{t-1}}{A_{t-1}} \quad (17)$$

همانگونه که قبلاً بیان شد در مدل رشد کلاسیک، رشد تولید را ناشی از رشد نهاده‌های کار و سرمایه می‌دانستند. لذا قبل از جایگزینی سایر متغیرها مدلی به صورت؛

$$\dot{y} = \alpha \dot{K} + \beta \dot{L} + \varepsilon_t \quad (18)$$

برآورد می‌گردد. در این مدل \dot{y} ، \dot{k} ، \dot{L} به ترتیب رشد تولید ناخالص داخلی، رشد سرمایه و رشد نیروی کارند. نتایج تخمین پس از آزمون مانایی متغیرها که برای دوره ۸۰-۱۳۳۸ برآورد گردیده است به صورت زیر است:

$$RGDP = 3.99Rn + 0.35ii + \varepsilon_t \quad (19)$$

$$\begin{array}{cccc} (2.57) & (1.82) & \bar{R}^2=0.24 & D.W=2.04 \\ (1.55) & (0.19) & F=5.02 & \end{array}$$

درجه پایین توضیح دهندگی مدل برآوردی نشان از لحاظ نشدن برخی متغیرهای مهم در مدل است. یکی از متغیرهایی که در دیگر مطالعات به اهمیت آن اشاره شده است، تأثیر رشد صادرات بر نرخ رشد اقتصادی است.^{۲۶}

قبل از وارد نمودن متغیررشد صادرات در مدل رشد، ابتدا پایایی این متغیرمورد ارزیابی قرار گرفت و مشخص گردید که این متغیر در سطح ۱٪ باقی می‌ماند. لذا با ورود این متغیر در مدل هیچگونه مشکلی در برآورد، به روش حداقل مربعات معمولی (OLS) یا حداقل مربعات تعمیم یافته (GLS) حاصل نخواهد شد. مدلی که با وارد نمودن متغیررشد صادرات برای دوره ۸۰-۱۳۳۸ برآورد گردیده به صورت زیر است:

$$RGDP = 2.03Rn + 0.41ii + 0.2Rx + \varepsilon_t \quad (20)$$

$$\begin{array}{cccc} (1.82) & (3.22) & (6.55) & \bar{R}^2 = 0.64 \\ (1.1) & (0.13) & (0.03) & F=21.48 \quad D.W=1.96 \end{array}$$

با ورود متغیررشد صادرات در کنار رشد نیروی کار و سرمایه قدرت توضیح دهندگی (R^2) تا حدود بسیار زیادی افزایش یافت که حاکی از اهمیت این متغیر در توضیح رشد اقتصادی است.

اما بحث اصلی در این مقاله بررسی اثر متغیررانت بر رشد اقتصادی است. به دلیل عدم امکان اندازه‌گیری دقیق این متغیر، از متغیرهای جانشین^{۲۷} استفاده

26- Balassa , Bela , (1978).

27 - Proxy Variable.

می‌شود. در دیگر مطالعات انجام شده نیز از جانشین‌های مختلفی برای متغیررانت استفاده شده است. در این مقاله از سه متغیربه عنوان جانشین برای اندازه فعالیت‌های رانتی استفاده شده است. این سه متغیراختلاف نرخ ارز بازار رسمی و غیررسمی، متوسط نرخ تعرفه واردات و اندازه دولت است.

ابتدا قبل از تخمین، پایایی متغیرها مورد بررسی قرار گرفت. آزمون ریشه واحد نشان داد که مقدار بحرانی محاسبه شده برای هر سه متغیرحتی در سطح ۱٪ نیز معنی‌دار است. به عبارت دیگر این آزمون نشان داد که متغیرهای مذکور، متغیرهایی مانا هستند و به کارگیری آنها در مدل مشکلی به لحاظ رگرسیون کاذب ایجاد نخواهد کرد.

مدل برآوردی با لحاظ کردن متغیراختلاف نرخ ارز بازار رسمی و غیررسمی (RDER) به عنوان رانت برای دوره ۱۳۵۷-۱۳۸۰ به صورت زیر است:

$$RGDP = 0.51Rn + 0.74ii + 0.14Rx - 5.13RDER + \varepsilon_t \quad (21)$$

(0.5) (4.2) (8.7) (-2.7) $\bar{R}^2=0.58$

(1.14) (0.17) (0.02) (1.86) D.W=1.87 و F=8.13

در مدل (۲۱) اثر متغیر RDER (به عنوان جانشین رانت) بر رشد اقتصادی منفی است. ضریب این متغیربه لحاظ آماری در سطح معنی‌داری بالایی قرار دارد و سایر آماره‌های این مدل نیز مقادیر مناسبی هستند. مدل (۲۱) نشان می‌دهد که هرچه اختلاف بین نرخ ارز بازار رسمی و غیررسمی به عنوان جانشین متغیررانت افزایش یابد، رشد اقتصادی به مقدار بیشتری کاهش خواهد یافت.

دومین متغیری که به عنوان جانشین متغیررانت در مدل اقتصادی وارد گردید، متغیرمتوسط نرخ تعرفه (tariff) است که از نسبت مجموع حقوق گمرکی و سود بازرگانی به ارزش کل واردات به دست آمده است. مدل برآوردی با این متغیربه صورت زیر است:

$$RGDP = 0.91Rn + 1.03ii + 0.15Rx - 0.02Tarriff + \varepsilon_t \quad (22)$$

(0.5) (4.7) (5.1) (-2.7) $\bar{R}^2=0.50$

(1.81) (0.22) (0.03) (0.006) D.W= 1.7 F=8.33

مدل رشد برآورد شده (۲۲) نشان می‌دهد که طی دوره مورد بررسی (۸۰-۱۳۵۷)، حمایت از صنایع که در اینجا با نرخ تعرفه متوسط نشان داده شده، دارای اثر منفی بر رشد اقتصادی بوده است. این متغیر نیز همانند اختلاف نرخ ارز بازار رسمی و غیررسمی (RDER) دارای اثر منفی معنی‌داری بر رشد اقتصادی است. یکی از متغیرهای مهمی که در اکثر تحقیقات به عنوان جانشینی برای رانت استفاده شده است، متغیر نرخ تعرفه حمایت است. مدل (۲۲) نشان می‌دهد که با یک واحد افزایش در نرخ متوسط، تعرفه رشد اقتصادی به اندازه ۰/۰۲ درصد کاهش می‌یابد.

اما آخرین متغیری که به عنوان رانت در مدل رشد مورد استفاده قرار گرفت، متغیر اندازه دولت است که به صورت نسبت مخارج بودجه‌ای دولت به تولید ناخالص داخلی تعریف شده است. تخمین مدل رشد با استفاده از این متغیر برای سال‌های (۸۰ - ۱۳۵۷) به صورت زیر است:

$$RGDP = 0.14Rn + 0.67ii + 0.16Rx - 0.18RG + \varepsilon_t \quad (23)$$

(0.12)	(3.85)	(6.46)	(-1.62)	$\bar{R}^2 = 0.55$
(1.14)	(0.17)	(0.02)	(0.11)	DW=1.98 F=8.06

در مدل بالا، متغیر اندازه دولت به عنوان جانشینی برای متغیر رانت دارای اثر منفی معنی‌داری بر رشد اقتصادی بوده است. این مدل نیز به لحاظ شاخص‌های آماری مدل مناسبی است و نشان می‌دهد که با رشد یک درصدی اندازه دولت (G) رشد اقتصادی به اندازه ۰/۱۸ درصد کاهش می‌یابد.

نکته‌ای که در نهایت ذکر آن ضروری است این که متغیرهای مختلفی به عنوان جانشین برای رانت استفاده شده است، اما در اینجا به دلیل نبود آمار و ارقام سعی شده است که از مهم‌ترین آنها استفاده گردد. همانگونه که از مدل‌های برآورد شده بالا ملاحظه گردید، این فرضیه که رانت اقتصادی باعث کاهش رشد اقتصادی می‌گردد، با استفاده از داده‌های اقتصادی ایران مورد تایید قرار گرفت.

۷- جمع بندی و ملاحظات

همانگونه که در قسمت‌های مختلف مقاله ملاحظه شد، رانت در اقتصاد به عنوان یک عامل مخرب عمل نموده و باعث کاهش رشد اقتصادی می‌شود. طبق مطالعات انجام شده توسط دیگر محققان این فرضیه که رانت باعث کاهش رشد اقتصادی می‌شود مورد تایید قرار گرفته شده است.

در قسمت اول مقاله ابتدا مفهوم رانت، علل پیدایش و آثار آن بر اقتصاد مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته شده است. مهمترین عاملی که به عنوان عامل اصلی پیدایش رانت بیان گردید، وجود محدودیت‌های دولتی بر فعالیت‌های اقتصادی است. در قسمت دوم مقاله برای درک بهتر ارتباط بین رفتارهای رانت‌جویانه و رشد اقتصادی از یک مدل ساده فرضیه بازی‌ها استفاده شده است. این مدل نشان می‌دهد که چگونه رانت باعث کاهش فعالیت‌های تولیدی در اقتصاد می‌شود.

در سومین قسمت مقاله به معرفی مدلی در خصوص چگونگی اثرگذاری رانت بر رشد اقتصادی مبادرت گردیده به این منظور مدلی که توسط راماد در کشور اروگوئه مورد استفاده قرار گرفته شده، جهت آزمون این فرضیه در اقتصاد ایران استفاده شده است.

قسمت بعدی مقاله اختصاص به بحث در خصوص عوامل مختلف ایجادکننده رانت و رفتارهای رانت‌جویانه در اقتصاد ایران دارد. در این بخش عواملی از قبیل وجود منبع طبیعی نفت و درآمدهای حاصل از صدور آن، وجود انحصارات مصنوعی، امتیازات انحصاری اعطایی دولت در خصوص صادرات و واردات، تخصیص ارز ارزان، اعتبارات بانکی و دوگانگی قیمت به عنوان عوامل اصلی ایجادکننده رانت برشمرده شدند.

آخرین بخش مقاله به آزمون تجربی اثر رانت بر رشد اقتصادی در ایران اختصاص دارد. به دلیل عدم امکان اندازه‌گیری دقیق متغیررانت، در این مقاله از سه متغیر اختلاف نرخ ارز بازار آزاد و بازار رسمی RDER، متوسط نرخ تعرفه و اندازه دولت G به عنوان جانشین متغیررانت استفاده شده است. به کارگیری مدل‌های رشد درون‌زا نشان می‌دهد که این متغیرها دارای اثر منفی بر رشد

اقتصادی بوده‌اند. سه مدل برآوردی با متغیرهای اختلاف نرخ ارز بازار رسمی و غیررسمی، نرخ متوسط تعرفه و اندازه دولت نشان می‌دهند که اثر منفی این سه متغیر، به عنوان جانشینی برای فعالیت‌های رانتی، از لحاظ آماری در سطح معنی‌داری بالایی قرار دارد. بدین معنا که هرچه فعالیت‌های رانتی در اقتصاد گسترش یابد رشد اقتصادی کاهش خواهد یافت.

با توجه به تأثیر منفی فعالیت‌های رانتی بر رشد اقتصادی پیشنهاد می‌گردد که سیاست‌های زیر در کشور اعمال شود:

- ۱- حذف مجوزهای انحصاری دولتی در عرصه‌های تولید، توزیع، صادرات و واردات
- ۲- کاهش اندازه دولت و تسریع در امر خصوصی سازی
- ۳- عدم تعیین اداری نرخ‌ها و سعی در یکسان‌سازی نرخ‌ها
- ۴- حذف مقررات متعدد و پیچیده و جایگزینی آن‌ها با قوانین ساده و کلی
- ۵- تلاش در جهت افزایش ثبات اقتصادی در کشور

فهرست منابع

- ۱- سازمان برنامه و بودجه، مجموعه آماری سری زمانی آمارهای اقتصادی و اجتماعی تا سال ۱۳۷۶، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- ۲- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال‌های مختلف.
- ۳- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نماگرهای اقتصاد ایران، شماره‌های مختلف.
- ۴- اچ برانسون، ویلیام، اقتصاد کلان، ترجمه عباس شاکری، جلد دوم، تهران، انتشارات نشرنی، ۱۳۷۶.
- ۵- جونر، هایول، درآمدی به نظریه‌های جدید رشد اقتصادی، ترجمه صالح لطفی، تهران، انتشارات نشر دانشگاهی، ۱۳۷۰.
- ۶- نوفرستی، محمد، ریشه واحد و هم‌جمعی در اقتصاد سنجی، انتشارات رسا، تهران، ۱۳۷۸.
- ۷- تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی، انتشارات نشرنی، تهران، ۱۳۷۲.
- ۸- شجری، هوشنگ و نصرالهی، خدیجه، مالیه بین‌الملل و سیر تحولات ارزی در ایران،

نشر چشمه، تهران، ۱۳۷۷.

- ۹- صالحی اصفهانی، هادی، مخارج خارج از بودجه و سیاست مالی در ایران، کتاب اقتصاد ایران، موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه، ۱۳۷۸.
- 10- Barro, Robert.J., "Economic Growth in a Cross Section of countries", *the quarterly Journal of Economics*, 1991, pp. 407 – 443.
- 11- Rama, Martin, "Rent – Seeking and Economic growth: A Theoretical model and some empirical evidence", *Journal of Development Economic*, 1993, Vol. 42, pp. 36-50.
- 12- Atkinson, A.B, Stiglitz, J.E., “, Lectures on public Economics “, Mc Graw hill International Edition, 1987.
- 13- Tullock, Gordon, “, the welfare costs of Tariffs, Monopolies and Thefts”, *western Economic Journal*, 1967, June, pp. 224 – 232.
- 14- Krueger. A., "The Political Economy of the Rent – Seeking Society", *American Economic Review*, June, 1974, pp. 291 –303.
- 15- Posner, Richard. A, "The social costs of monopoly and Regulation", *Journal of Political Economy*, Vol. 83. NO.4, 1975, August, pp. 807 – 827.
- 16- Balassa, Bela, "Export and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, No. 2, June, 1978, pp. 181 – 189.
- 17- Murphy, K. M, Shleifer, A. Vishny. R, "The Allocation of Talent: Implication for Growth ", *Quarterly Journal of economic*, 1991, pp. 503 – 530.
- 18- Bhagwati, J.N, "Rent – seeking, Profit seeking (Dup) Activities", *Journal of political Economy*, 1982, No. 5, pp. 988 – 1002.
- 19- Tollison, R.D, "Gordon Tullock’s Contribution to the theory of Public Choice", *Economic Inquiry*, 1995, Vol, 35 – 364.
- 20- Dixit, Avinash, "Strategic Behavior in Contests", *American Economic Review*, vol, 77, No.5, 1990, pp. 891-898.
- 21- Katz, E. and Rosenberg, J., "Rent Seeking for Budgetary Allocation: Preliminary Results for 20 Countries", *Public Choice*, 1989, 60, 133-144.
- 22- Tollison, R. D, "Rent Seeking: A Survey", *Kyklos*, 1982, vol, 35, pp 575 – 602.
- 23- Isfahani, H. S and Taheripour, F., "Hidden Public Expenditure and the Economy in Iran", *Middle East Study*, 2002, pp. 691-718.
- 24- Demirbas, D., "Rent-seeking and Growth in Turkey", WWW. Econ. Metu. Edu. Tr/ERC/of 35c. htm, 1999.

-Page Break-

پیوست

جدول ۱- داده‌های متغیرهای اقتصاد کلان

سال	*تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار (میلیارد ریال)	*هزینه‌های مصرفی بخش دولتی به قیمت جاری (میلیارد ریال)	*خالص صادرات کالا و خدمات به قیمت جاری (میلیارد ریال)	*سرمایه‌گذاری کل به قیمت جاری (میلیارد ریال)	*سرمایه‌گذاری در بخش دولتی به قیمت جاری (میلیارد ریال)	*درآمد نفت و گاز (میلیارد ریال)
۱۳۳۸	۳۰۰/۵	۳۱/۹	-۶/۷	۶۶/۱	۱۹/۶	—
۱۳۳۹	۳۲۵/۷	۳۴/۲	-۵/۶	۷۴/۸	۱۸/۱	—
۱۳۴۰	۳۴۲	۳۵/۹	-۱/۷	۷۰/۹	۱۹/۰	—
۱۳۴۱	۳۶۰/۶	۳۷/۳	۷/۹	۶۵/۷	۱۶/۷	—
۱۳۴۲	۳۷۶/۲	۴۲/۴	۱۵/۵	۶۷/۷	۲۰/۲	۲۷/۷
۱۳۴۳	۴۰۸/۶	۵۲/۱	۷/۱	۸۵/۵	۲۲/۲	۳۶/۴
۱۳۴۴	۴۶۶/۲	۶۸/۹	۶/۴	۱۱۳/۳	۴۰/۰	۵۰/۰
۱۳۴۵	۵۰۸	۷۷/۱	۲/۵	۱۱۷/۵	۳۹	۴۷/۴
۱۳۴۶	۵۶۲/۵	۸۹/۲	-۲/۰	۱۵۴/۸	۵۷/۷	۵۴
۱۳۴۷	۶۳۹/۹	۱۰۵/۲	-۶/۱	۱۷۴/۴	۷۶/۷	۶۱/۸
۱۳۴۸	۷۱۸/۳	۱۲۶/۱	-۶/۴	۲۰۷/۹	۹۴/۱	۷۰/۱
۱۳۴۹	۸۰۲	۱۴۷/۸	-۴/۷	۲۳۶/۴	۹۸/۸	۸۵/۶
۱۳۵۰	۱۰۰۰/۲	۱۹۸/۶	۴/۳	۲۸۱/۵	۱۲۰/۲	۱۵۵/۳
۱۳۵۱	۱۲۳۸/۲	۲۵۵/۲	۴۷/۴	۳۷۵/۲	۱۳۹/۲	۱۷۸/۲
۱۳۵۲	۱۷۷۶/۴	۳۲۹/۳	۲۹۷/۰	۴۵۹/۳	۲۰۱/۳	۳۱۱/۳
۱۳۵۳	۲۹۹۷/۹	۶۷۳	۸۰۲/۴	۶۷۷/۴	۳۲۳/۴	۱۲۰۵/۲
۱۳۵۴	۳۳۳۶/۲	۸۵۹/۸	۳۱۲/۹	۱۱۶۵/۳	۴۸۵/۷	۱۲۴۶/۸
۱۳۵۵	۴۴۸۷/۹	۱۰۵۱/۲	۵۵۰/۹	۱۷۹۷/۱	۸۶۳/۷	۱۳۲۹/۰
۱۳۵۶	۵۲۸۰/۵	۱۱۸۲/۵	۲۵۳/۱	۲۱۱۸/۸	۱۰۰۳/۹	۱۵۹۰/۳
۱۳۵۷	۵۱۴۷	۱۳۰۹/۸	۱۸۸/۷	۱۹۴۴/۲	۱۰۶۲/۴	۱۰۱۳/۲
۱۳۵۸	۶۰۷۲/۷	۱۲۸۶/۲	۸۷۴/۴	۱۴۷۸/۳	۶۱۱/۳	۱۲۱۹/۷
۱۳۵۹	۶۴۴۴/۷	۱۴۵۱/۱	-۸۱۳/۴	۱۸۶۶/۲	۶۸۷/۳	۸۸۸/۸
۱۳۶۰	۷۷۶۹/۵	۱۷۶۲/۸	-۱۰۲۲	۲۰۵۴/۲	۷۸۲/۶	۱۰۵۶/۴
۱۳۶۱	۱۰۲۶۳/۲	۲۰۰۸/۹	-۱۸۳/۳	۲۵۱۲/۳	۱۰۵۷/۲	۱۶۸۹/۵
۱۳۶۲	۱۲۸۴۲	۲۲۶۲/۶	-۹۸۴	۴۱۲۰/۲	۱۲۶۱/۸	۱۷۸۵/۱
۱۳۶۳	۱۴۰۶۷/۲	۲۳۰۲/۸	-۹۱۵/۹	۴۵۷۲/۲	۱۲۶۱/۸	۱۳۷۳/۲
۱۳۶۴	۱۴۹۷۳/۷	۲۵۶۸/۹	-۷۰۹	۳۹۹۶/۹	۱۰۸۶/۷	۱۱۸۸/۷
۱۳۶۵	۱۵۲۱۶/۳	۲۴۹۳/۲	-۹۱۴/۷	۳۶۱۸	۱۰۹۳/۸	۴۱۶/۸
۱۳۶۶	۱۸۵۲۷	۲۸۴۷/۳	-۶۳۹/۸	۳۸۶۱/۸	۱۱۰۰/۳	۷۶۶/۲
۱۳۶۷	۲۰۶۹۹	۳۳۶۴/۱	-۱۲۱۶/۷	۴۰۸۴/۳	۱۲۰۱/۲	۶۶۷/۸
۱۳۶۸	۲۵۷۶۴/۷	۳۳۶۲/۸	-۱۸۶۰/۲	۵۱۳۵/۳	۱۴۲۴/۰	۷۷۰/۸
۱۳۶۹	۳۵۳۱۴/۹	۴۲۷۷/۵	-۳۰۴۱/۱	۸۱۲۷/۴	۲۶۱۶/۲	۱۱۱۸
۱۳۷۰	۴۹۷۷۱/۱	۵۸۲۴/۸	-۷۲۸۲/۱	۱۵۴۲۳/۵	۴۲۴۰/۱	۳۹۴۹/۴
۱۳۷۱	۶۶۴۵۴/۹	۷۳۱۸/۹	-۸۰۵۴/۳	۱۹۳۹۶	۶۰۰۲/۶	۵۱۴۱/۳
۱۳۷۲	۱۰۰۰۴۷/۲	۱۵۵۱۶/۶	۷۵۷۲/۲	۲۴۸۵۷/۹	۹۹۷۰/۷	۱۴۶۸۳/۲
۱۳۷۳	۱۳۰۵۶۴/۵	۲۱۰۰۵/۴	۲۲۶۰۷/۵	۲۸۸۱۹/۲	۱۳۳۴۹/۲	۲۱۴۸۰
۱۳۷۴	۱۸۵۹۲۸	۲۹۷۰۷/۸	۱۵۹۷۶/۱	۳۸۹۵۴/۳	۱۹۲۱۸/۴	۲۹۴۳۱
۱۳۷۵	۲۴۸۳۴۷/۹	۳۵۱۷۳/۵	۱۴۵۸۵/۸	۶۵۶۲۶/۲	۳۳۲۰/۱	۳۸۱۵۳
۱۳۷۶	۲۹۲۶۶۰/۹	۳۸۲۰۶/۷	۶۲۷۹/۱	۸۳۷۶۴/۶	۳۱۸۱۴	۳۶۴۴۶/۶
۱۳۷۷	۳۲۹۰۸۶	۴۷۰۳۶/۶	-۶۷۱۰/۳	۹۶۰۵۰/۸	۴۲۲۴۹	۲۸۱۹۰
۱۳۷۸	۴۳۶۵۴۰/۴	۵۵۹۹۷/۵	۲۸۵۷۸	۱۲۴۲۰/۱/۵	۵۲۸۸۴	۴۴۴۸۷/۶
۱۳۷۹	۵۷۹۸۷۵	۸۰۵۵۴	۳۰۶۲۰/۳	۱۵۳۴۲/۲	۵۹۶۶۰	۵۹۴۴۹
۱۳۸۰	۶۶۴۵۲۰	۹۷۲۱۹	۵۵۷۸	۱۹۷۸۳۴	—	۷۱۹۵۷/۱

* ماخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره حساب‌های اقتصادی

**مجموعه آماری سری زمانی آمارهای اقتصادی / اجتماعی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

جدول ۲ - داده‌های متغیرهای اقتصاد کلان

سال	**کل درآمدهای دولت (عمومی و اختصاصی) (میلیارد ریال)	**جمع مالیات بر واردات (میلیون ریال)	*شاخص بهای خرده فروشی (۱۳۶۹=۱۰۰)	*شاخص بهای عمده فروشی (۱۳۶۹=۱۰۰)	**جمع شاغلین (هزار نفر)	*نرخ ارز رسمی (ریال)
۱۳۳۸	—	—	۴/۴	۴/۸	۶۱۲۹	—
۱۳۳۹	—	—	۴/۷	۴/۹	۶۲۱۹	—
۱۳۴۰	—	—	۴/۸	۵/۰	۶۳۳۴	—
۱۳۴۱	—	—	۴/۸	۵/۰	۶۴۱۰	—
۱۳۴۲	۵۸/۱	—	۴/۹	۵/۱	۶۵۱۳	—
۱۳۴۳	۶۷/۵	—	۵/۱	۵/۴	۶۶۲۲	—
۱۳۴۴	۹۷/۰	—	۵/۱	۵/۴	۶۷۳۷	—
۱۳۴۵	۱۱۱/۳	—	۵/۱	۵/۴	۶۸۵۸	—
۱۳۴۶	۱۲۲/۵	—	۵/۲	۵/۴	۶۹۰۶	—
۱۳۴۷	۱۴۴/۷	—	۵/۳	۵/۴	۶۹۵۰	—
۱۳۴۸	۱۶۷	—	۵/۵	۵/۷	۷۰۰۱	—
۱۳۴۹	۱۹۳/۸	—	۵/۵	۵/۸	۷۰۵۹	—
۱۳۵۰	۲۷۰/۳	۳۶۲۸۸	۵/۸	۶/۲	۷۲۴۴	—
۱۳۵۱	۳۱۷/۱	۴۵۳۸۵	۶/۲	۶/۵	۷۶۳۹	—
۱۳۵۲	۴۸۴/۶	۶۰۶۲۰	۶/۹	۷/۴	۷۸۵۲	—
۱۳۵۳	۱۴۱۹/۶	۶۳۰۹۶	۸	۸/۷	۸۱۱۰	—
۱۳۵۴	۱۶۱۷/۶	۹۲۶۲۰	۸/۸	۹/۲	۸۲۴۰	—
۱۳۵۵	۱۷۹۰/۵	۱۲۲۵۸۰	۱۰/۲	۱۰/۴	۸۷۹۴	—
۱۳۵۶	۲۱۹۵	۱۶۹۲۶۴	۱۲/۸	۱۱/۹	۸۹۷۴	۷۰/۵۸
۱۳۵۷	۱۸۳۷/۷	۱۴۳۷۵۰	۱۳/۹	۱۳/۰	۹۲۱۳	۷۰/۴۸
۱۳۵۸	۱۸۷۳/۹	۱۰۰۹۴۲	۱۵/۶	۱۵/۶	۹۳۶۳	۷۰/۴۸
۱۳۵۹	۱۴۵۳/۸	۱۶۱۲۹۷	۱۹/۳	۲۰/۴	۹۵۰۸	۷۱/۴۳
۱۳۶۰	۱۹۷۵/۵	۱۶۹۷۴۲	۲۳/۷	۲۴/۳	۹۸۹۷	۷۹/۸۳
۱۳۶۱	۲۷۱۷/۰	۲۱۷۵۳۳	۲۸/۳	۲۷/۷	۱۰۱۳۸	۸۴/۳۹
۱۳۶۲	۳۰۱۶/۹	۳۴۶۲۷۴	۳۲/۵	۲۹/۸	۱۰۳۸۸	۸۷/۲۰
۱۳۶۳	۳۰۰۴/۵	۳۴۵۷۱۷	۳۵/۹	۳۲/۱	۱۰۶۴۵	۹۱/۶۴
۱۳۶۴	۲۹۹۳/۷	۲۷۳۷۸۲	۳۸/۴	۳۴/۴	۱۰۹۱۲	۸۸/۰۵
۱۳۶۵	۲۰۹۰/۷	۲۲۴۷۷۲	۴۷/۵	۴۳/۱	۱۱۰۰۲	۷۶/۸۱
۱۳۶۶	۲۵۵۳/۲	۲۰۱۲۰۳	۶۰/۶	۵۵/۹	۱۱۵۲۸	۷۰/۱
۱۳۶۷	۲۵۱۳/۵	۱۴۵۷۵۵	۷۸/۲	۶۸/۱	۱۲۰۸۰	۶۹/۲۳
۱۳۶۸	۳۶۳۱/۳	۳۴۹۷۰۲	۹۱/۸	۸۰/۷	۱۲۳۷۶	۷۲/۰۳
۱۳۶۹	۶۲۶۶/۸	۵۰۲۳۶۴	۱۰۰	۱۰۰/۰	۱۲۸۱۳	۶۶/۹۴
۱۳۷۰	۷۹۲۰/۷	۹۵۱۹۳۴	۱۲۰/۷	۱۲۶/۶	۱۳۰۹۰	۶۷/۸۰
۱۳۷۱	۱۱۱۸۳/۴	۱۲۴۵۳۵۴	۱۵۰/۱	۱۶۸/۹	۱۳۳۶۶	۶۵/۷۳
۱۳۷۲	۲۲۱۲۴/۱	۱۱۲۳۴۲۸	۱۸۴/۴	۲۱۱/۷	۱۳۵۰۷	۱۶۴۶/۲۹
۱۳۷۳	۳۱۱۳۷/۸	۱۲۸۴۲۴۶	۲۴۹/۳	۳۰۱/۴	۱۳۷۷۲	۱۷۴۹
۱۳۷۴	۴۵۴۳/۲	۱۲۴۹۸۸۳	۳۷۲/۴	۴۸۲/۷	۱۴۰۶۷	۱۷۴۷/۵
۱۳۷۵	۶۲۱۳۳/۳	۲۹۳۴۴۰۰	۴۵۸/۸	۶۰۴/۰	۱۴۵۷۲	۱۷۴۵/۵
۱۳۷۶	۷۱۰۱۴/۱	۴۴۷۷۰۰۰	۵۳۸/۲	۶۶۳/۶	۱۴۷۲۵	۱۷۵۱/۷
۱۳۷۷	۷۳۲۹۰/۰	۵۰۷۸۰۰۰	۶۴۵/۸	۷۴۰/۳	۱۴۸۱۱	۱۷۵۲/۵
۱۳۷۸	۱۰۶۱۴۶/۲	۶۵۹۲۰۰۰	۷۷۷/۴	۹۱۱/۵	۱۵۱۷۷	۱۷۵۲/۵
۱۳۷۹	۱۲۴۲۸۴/۵	۸۴۸۸۰۰۰	۸۷۵/۳	۱۰۲۶/۳	۱۵۵۷۶	۱۷۵۲/۵
۱۳۸۰	—	—	۹۷۵/۱	۱۱۴۳/۳	۱۶۰۳۱	۱۷۵۲/۵

* ماخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره حساب‌های اقتصادی

**مجموعه آماری سری زمانی آمارهای اقتصادی/ اجتماعی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

جدول ۳- داده‌های اقتصاد کلان

سال	نرخ ارز غیررسمی (ریال)	*اختلاف بین نرخ ارز رسمی و غیررسمی (ریال)	*نرخ تورم (درصد)	**حقوق گمرکی (میلیون ریال)	**سود بازرگانی (میلیون ریال)	**مجموع حقوق گمرکی و سود بازرگانی (میلیون ریال)
۱۳۳۸	—	—	۱۲/۹۲	—	—	—
۱۳۳۹	—	—	۷/۸	—	—	—
۱۳۴۰	—	—	۱/۷	—	—	—
۱۳۴۱	—	—	-۱/۸۳	—	—	—
۱۳۴۲	—	—	۱/۰۳	—	—	—
۱۳۴۳	—	—	۴/۵	—	—	—
۱۳۴۴	—	—	-۰/۲	—	—	—
۱۳۴۵	—	—	-۰/۷۸	—	—	—
۱۳۴۶	—	—	-۰/۷۷	—	—	—
۱۳۴۷	—	—	۱/۵۴	—	—	—
۱۳۴۸	—	—	۳/۶	—	—	—
۱۳۴۹	—	—	۱/۳	—	—	—
۱۳۵۰	—	—	۵/۶	۱۳۵۱۲	۹۷۲۴	۲۳۲۳۶
۱۳۵۱	—	—	۶/۳	۱۷۳۱۲	۱۱۸۹۹	۲۹۲۱۱
۱۳۵۲	—	—	۱۱/۲	۲۳۰۴۶	۱۵۸۴۶	۳۸۸۹۲
۱۳۵۳	—	—	۱۵/۶	۳۳۹۶۹	۲۱۵۸۹	۵۵۵۵۸
۱۳۵۴	—	—	۱۰	۴۶۳۱۲	۳۱۲۴۳	۷۷۵۵۵
۱۳۵۵	—	—	۱۶/۴	۶۷۷۶۷	۳۶۹۵۰	۱۰۴۷۱۷
۱۳۵۶	۷۰/۵۸	صفر	۲۵	۹۴۶۲۱	۵۱۴۶۸	۱۴۶۰۸۹
۱۳۵۷	۷۰/۵۸	صفر	۱۰	۶۷۱۵۱	۳۶۲۸۹	۱۰۳۴۴۰
۱۳۵۸	۷۰/۵۸	صفر	۱۱/۳	۶۲۴۴۸	۳۳۳۱۰	۹۵۷۵۸
۱۳۵۹	۲۰۰/۰۰	۱۲۸/۵۷	۲۳/۶	۹۹۹۶۲	۵۲۱۳۴	۱۵۲۰۹۶
۱۳۶۰	۲۷۰	۱۹۰/۶۲	۲۳	۱۰۱۱۶۳	۵۴۴۸۴	۱۵۵۶۴۷
۱۳۶۱	۳۵۰	۲۶۵/۶۱	۱۹/۱	۷۴۵۴۵	۸۰۶۷۲	۱۵۵۲۱۷
۱۳۶۲	۴۵۰	۳۶۲/۸	۱۴/۸	۱۲۵۹۴۰	۱۴۲۵۰۲	۲۶۸۴۴۳
۱۳۶۳	۵۸۰	۴۸۸/۳۶	۱۰/۴	۱۳۹۰۵۳	۱۳۶۵۲۴	۲۷۵۵۷۷
۱۳۶۴	۶۱۴	۵۲۵/۹۵	۶/۸	۱۰۹۰۵۴	۱۱۵۲۶۸	۲۲۴۳۲۲
۱۳۶۵	۷۴۲/۰	۶۶۵/۱۹	۲۳/۸	۷۵۹۹۲	۱۱۸۹۶۲	۱۹۴۹۵۴
۱۳۶۶	۹۹۱	۹۲۰/۹	۲۷/۷	۶۶۱۴۰	۸۶۷۵۵	۱۵۲۸۹۵
۱۳۶۷	۱۰۱۹	۹۴۹/۷۷	۲۸/۹	۴۹۷۷۸	۵۷۳۷۸	۱۰۷۱۵۶
۱۳۶۸	۱۲۰۷/۱۴	۱۱۳۵/۱۱	۱۷/۴	۷۰۲۹۴	۹۰۶۲۹	۱۶۰۹۲۳
۱۳۶۹	۱۴۱۲/۳	۱۳۴۵/۳۶	۸/۹۷	۱۱۴۸۴۶	۱۶۱۴۲۹	۲۷۶۲۷۵
۱۳۷۰	۱۴۲۰/۱۵	۱۳۵۲/۳۵	۲۰/۷	۱۸۰۳۴۷	۳۸۸۷۴۴	۵۶۹۰۹۱
۱۳۷۱	۱۴۹۸	۱۴۳۲/۲۷	۲۴/۳۵	۲۱۳۰۱۶	۴۸۹۱۳۵	۷۰۲۱۵۱
۱۳۷۲	۱۸۰۵/۷۱	۱۵۹/۴۲	۲۲/۹	۲۳۷۰۷۳	۴۱۶۹۰۴	۶۵۳۹۷۷
۱۳۷۳	۱۶۶۷/۲۷	۹۱۸/۲۷	۳۵/۲	۱۴۱۴۹۹	۵۸۹۵۳۶	۷۳۱۰۳۵
۱۳۷۴	۴۰۳۶/۳۹	۲۲۸۷/۸۹	۴۹/۴	۲۶۵۵	۷۸۹۷۵۵	۷۹۲۴۱۰
۱۳۷۵	۴۴۴۵/۵۵	۲۷۰۰/۰۵	۲۳/۲	۵۰۴۱۰۰	۱۰۳۲۴۰۰	۱۵۳۶۵۰۰
۱۳۷۶	۴۷۸۱/۵	۳۰۲۹/۸	۱۷/۳	۷۵۳۰۰۰	۱۳۰۱۷۰۰	۲۰۵۴۷۰۰
۱۳۷۷	۶۴۶۸/۳۶	۴۷۱۵/۸۶	۱۸/۱	۷۶۴۹۰۰	۱۷۷۲۷۰۰	۲۵۳۷۶۰۰
۱۳۷۸	۸۰۶۵	۶۹۰۵/۵	۲۰	۶۲۶۶۰۰	۲۴۱۹۰۰۰	۳۰۴۵۶۰۰
۱۳۷۹	۸۱۸۸/۱۳	۶۴۳۵/۶۳	۱۲/۶	۷۰۰۸۰۰	۳۴۵۷۱۰۰	۴۱۵۷۹۰۰
۱۳۸۰	۸۰۰۸	۶۲۵۵/۵	۱۱/۴	۳۳۳۰۰۰	۲۰۶۰۶۰۰	۲۳۹۳۶۰۰

* ماخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره حساب‌های اقتصادی
 ** مجموعه آماری سری زمانی آمارهای اقتصادی / اجتماعی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

جدول ۴ - داده‌های اقتصاد کلان

سال	*واردات کالا (میلیارد ریال)	*صادرات کالا (میلیارد ریال)	نسبت مجموع حقوق گمرکی و سود بازرگانی به ارزش کل واردات (درصد)
۱۳۳۸	۴۴/۸	۴۰/۷	—
۱۳۳۹	۴۶/۷	۴۳	—
۱۳۴۰	۴۵/۲	۴۵/۱	—
۱۳۴۱	۴۰/۷	۵۰/۶	—
۱۳۴۲	۳۸/۲	۵۶/۳	—
۱۳۴۳	۵۵/۲	۶۵/۳	—
۱۳۴۴	۶۴/۷	۷۳/۷	—
۱۳۴۵	۷۶/۳	۸۰/۸	—
۱۳۴۶	۹۵/۹	۹۵/۸	—
۱۳۴۷	۱۱۳/۷	۱۱۰/۰	—
۱۳۴۸	۱۳۱/۵	۱۲۹/۲	—
۱۳۴۹	۱۴۶/۶	۱۴۹/۴	—
۱۳۵۰	۱۸۹/۳	۲۳۲/۳	۱۲/۳
۱۳۵۱	۲۴۰/۹	۲۹۰/۸	۱۲/۱
۱۳۵۲	۳۲۴/۳	۶۲۷	۱۲
۱۳۵۳	۶۲۸/۹	۱۴۵۲/۲	۸/۸۳
۱۳۵۴	۱۰۴۵/۳	۱۴۰۵/۱	۷/۴۲
۱۳۵۵	۱۱۱۳/۷	۱۷۳۹/۸	۹/۴
۱۳۵۶	۱۳۲۲/۲	۱۶۹۶/۲	۱۱
۱۳۵۷	۹۷۹/۴	۱۲۴۳/۴	۱۰/۶
۱۳۵۸	۷۰۷/۴	۱۷۰۰/۳	۱۳/۵
۱۳۵۹	۱۵۴۳/۰	۹۲۷/۰	۹/۸۶
۱۳۶۰	۱۹۲۶/۳	۹۹۳/۶	۸
۱۳۶۱	۱۹۴۵/۱	۱۸۱۵/۹	۸
۱۳۶۲	۲۸۸۶/۵	۱۹۷۳/۴	۹/۳
۱۳۶۳	۲۴۸۰	۱۶۴۹/۴	۱۱/۱
۱۳۶۴	۱۹۴۰/۹	۱۳۱۳/۳	۱۱/۵۵
۱۳۶۵	۱۴۶۰	۵۷۹/۴	۱۳/۳۵
۱۳۶۶	۱۴۹۱/۶	۸۷۸/۴	۱۰/۳
۱۳۶۷	۲۵۱۵/۲	۱۵۴۹/۸	۴/۳
۱۳۶۸	۴۰۲۳/۳	۲۵۴۰/۲	۴
۱۳۶۹	۷۲۲۵/۷	۵۰۵۱/۲	۳/۸
۱۳۷۰	۱۲۸۸۹/۷	۷۲۸۴/۲	۴/۴
۱۳۷۱	۱۵۲۴۶/۸	۹۵۴۱/۷	۴/۶
۱۳۷۲	۱۷۱۶۷/۴	۲۷۲۵۶/۷	۳/۸
۱۳۷۳	۱۵۴۱۴/۲	۳۹۳۴۵/۵	۴/۷
۱۳۷۴	۲۴۰۴۵/۴	۳۹۶۹۸/۸	۳/۳
۱۳۷۵	۳۲۸۸۵/۹	۵۰۴۸۶/۹	۴/۷
۱۳۷۶	۳۹۲۵۴/۹	۴۹۴۴۵/۶	۵/۲
۱۳۷۷	۴۵۵۷۲/۳	۴۰۶۱۴/۵	۵/۶
۱۳۷۸	۵۶۲۶۱/۸	۸۷۸۴۶/۹	۵/۴
۱۳۷۹	۸۹۱۵۸/۳	۱۲۴۶۵۷/۷	۴/۷
۱۳۸۰	۳۱۷۸۷	۷۶۷۱	۷/۵

* ماخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره حساب‌های اقتصادی

**مجموعه آماری سری زمانی آمارهای اقتصادی/اجتماعی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

--- Section Break (Next Page) ---

